

HARKAI IMRE IDŐGÉPE

Harkai Imre: *Topolya építészete*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1991

Két évtizedes munkájának eredményeképp jött létre Harkai Imre könyve. Még egyetemista évei során, 1972-ben kezdte feltérképezni városának építészetét, építészmérnökként pedig mindig tekintettel volt a múltra is, egyrészt gyermekkorának emlékei, tapasztalatai tették fogékonyvá a múlt iránt, másrészt etnológusi hajlamait bontakoztatta ki a letűnt korok felé fordulva. Éppen ezért a műemlékvédelem is foglalkoztatta, s eredményei sem lebecsülendők ezen a téren. Az építész racionalizmusa és a bácskai ember múltba fordulása szerencsésen találkozott ebben a kiadványban.

Harkai Imre a település történetével kezdi építészeti kalauzát, azzal, hogyan alakult át a rurális település kisvárossá, s a város építészetét 1750-től 1941-ig tárgyalja. A tanulmányíró háromféle olvasóra számít: a legöregebbek még emlékezhetnek mindarra, amiről írt, a középnemzedék a rombolás szemtanúja lehetett, míg a legfiatalabbak már csak ebből a könyvből ismerhetik meg településük építészeti múltját. A szerző hiteles adatokat, forrásmunkákat használt fel könyvének írása során, kutatása eredményhez is vezetett, eddig ismeretlen dokumentumok birtokába jutott. Mindezért nem csupán építészeti jelentősége van, hanem felillantja a történelmi eseményeket is, mondandóját pedig szélesebb művelődéstörténeti kontextusba ágyazza, ezért nevezhetjük könyvét időgéppnek. A kötet szakvéleményezője, Slobodan Jovanović is erre a mozzanatra utal: „Harkai Imre munkája Topolya architektonikus-urbanisztikai topográfiáját adja, ámde olyan szöveggörnyezetbe ágyazva, amely nélkülözhetetlen a tudományos munka szempontjából.”

A könyv település- és építészettörténeti fejezete az első olyan dokumentumok bemutatásával indul, amelyek lakott területként említik Topolyát, majd a település terebélyesedését írja le, a középületek emelésének időszakát, a malmok, hidak, töltések létrejöttét, s a két háború közötti architektúrának külön teret szentel. A népi építészeti is helyet kapott a kiadványban, s ennek a feldolgozása hasonlít Harkai Imre korábbi kötetére (Temerin népi építészete. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983). A műemlékvédelemről szóló rész a szerző sokévi kitartó munkájáról szól, s a függelékebe került a szerző utószava, amelyből megtudhatjuk: „Könyvem célja, hogy felhívjam a figyelmet az építészeti múlt értékeire és azok megőrzésének fontosságára, valamint arra, hogy ennek a kontinuitásnak a tudatosításával lehet ma is funkcionális, célszerű és tájba illő épületeket tervezni, építészetet létrehozni.”

A kötetből megtudhatjuk például, hogy „A török kiűzése után Topolya környéke kamarai birtok lett. Határát a kamarai adminisztráció marhakereskedőknek adta bérbe. Például Stojić Bogdanović újvidéki lakos a topolyai pusztán tartotta állatait.” A pusztát Grassalkovich Antal telepített be, s Harkai Imre a vonatkozó dokumentumok idézésével teszi érdekessé és dokumentumértékűvé a szövegét. Az 1771-es kamarai térkép leírása szerint „Ezt a birtokot szlovákokkal keverve katolikus magyarok lakják. Ez a birtok a Telecska lejtőjén és az ezen a területen húzódó völgyben helyezkedik el. Ez a völgy mezőből, kies tájból, és víz forrásból áll. A víz források állandóan telítődnek és ezeket itt szabad kimerni. A birtok nagy és tágas, vizét tekintve elegendő lakos lakja. A magasabb részekben nehezen lehet vízhez jutni.” Az emberek sorsát érzékelteti a vármegyéhez intézett 1764-es panaszlevél: „Malomba is ha megyünk, majd egy Hétiig való

utazásunk esik... Egy szóval se hozand semi Beneficiumunk nincsen: sem Fánk, sem Malmunk, sem vizünk, sem nádunk, mindenkül messzire vagyunk. Úgy hogy egyedül az Ég s a Föld minden élelmünk, adó nagy rajtunk most is 300 Ft. . .” Egy másik idézetből pedig, amelyet Harkai Imre elsődlegesen azért emel be szövegébe, hogy bizonyítsa, Topolya „tehát jellegzetes alföldi kertes város volt”, szintén mintegy mellékesen a pórnép tragédiája villan fel előttünk: „Ebben a folyó esztendőben május hónapjának 12. napján a szűrös kertemben levő istállómnak egyik sarkát felbontották a rossz emberek éccakának idejében, ajtómnak sarkait, pléhét leszakajtották, három fejős teheneimet és három borjaimat ellopták; mely teheneim között ketteje hasasak valának. Reggel szokásom szerint a kertembe megyek, akkor látván minden marháimtól megfosztva legyek.”

Harkai Imre „épitészettörténeti” kötetének érdekes mozzanataira bukkanunk rá a sorok között. „Az 1848-as jobbágyfelszabadítás fontos esemény a mezőváros életében – olvassuk a kötetben. – Topolyán a szabadságharc idején nagy károk keletkeztek, közel kétszáz ház égett le. Az utolsó Kray is meghalt, leánya férjhez ment Zichy Nepomuk János grófhhoz, aki 1852-ben a topolyai birtok földesura lett. A nagybirtokon feudo-kapitalista termelés folyt.” Másutt pedig Vasilije Maksimović Bács megyei főorvos 1850. évi jelentését idézi, aki arra panaszskodik, hogy „az éhség és a rossz lakásvizonyok miatt a könnyebb betegségek is halálba viszik az embereket”. Megtudjuk a könyvből azt is, hogy Topolya 1883-ban szépészeti bizottságot kapott, 1907-ben Telcs Edével elkészíteti a város dr. Hadzsy János szobrát, s azt is, hogy az első képzőművészeti kiállítások Bicskei Péter és Molnár Mihály munkáit nézhették meg az érdeklődők. Limbek Elek 1904-ben nyitja meg a fürdőt, épül az új templom, amelynek méretei a kalocsai katedrálissal és a szabadkai Szent Teréz-templommal vetekednek, s még ugyanabban az évben omnibuszközlekedés létesül Topolya és Moravica között – izgalmas eseményei ezek egy város polgárosodásának.

Harkai Imre kötetéből nem maradnak ki a mezőgazdaság fejlődésére vonatkozó adatok sem, s szól a két háború közötti telepítésekről, valamint elmondja a pravoszláv imaház építésének történetét is, amelyet 1940-ben adtak át a hívőknek. Minden biztonnal lesz olyan olvasója is a kötetnek, aki azt az adatot találja majd érdekesnek, hogy az 1761-ben épült katolikus templom oltárképeit Barabás Miklós festette, vagy az, hogy 1910-ben tartották meg Topolyán az első mozielőadást. Másokat a népélet adatai, lehet, éppen Zöldy Pál szavai készítenek gondolkodásra: „Nem lehet elsorolni a hasznát ennek a búbosnak. Nyáron csak kenyérsütéskor és a heti térszutasütés alkalmával használták, de télen! Befűtöttek és belső melegével krumpli-pecsenyét és tököt süttöttek, bablevest, lencselevest, szemeskukoricát stb. főztek.”

Bár Harkai Imre 1941-ig mutatja be a város építészetének történetét, „időgépe” nem áll meg a két világháború között. A település terjeszkedéséről szólna a mai utcanevekkel írja körül például a városmagot, de az utcanevek említése másutt is gyakran megkerülhetetlen. S ez a tény is igen tanulságos: sehol egy régi utcanév, múltra utaló, hangulatos elnevezés. Ezáltal Harkai Imre könyvében megjelenik a meg nem írt időszak is, az az ötven év, amely nem látott túl önmagán, azt hitte, hogy maga a kezdet és a vég.